

УДК: 159.942.5; 159.9:64; 316,6

© Корнілова В.В., 2012 г.

В.В. Корнілова

Дитячий навчальний заклад
№78 «Пролісок», м. Донецьк

ПРОЯВИ СТРАХІВ У ДІТЕЙ З БЛАГОПОЛУЧНИХ І НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ РОДИН

У статті проаналізована проблема проявів страхів у дітей з благополучних і неблагополучних родин. Акцентується увага на факторах, діючих у процесі формування і розвитку особистості. Визначено концептуальні основи, відповідні показники і процедури дослідження. Викладено результати експериментального дослідження.

Ключові слова: дитина, родина, страх, емоційний контакт, соціальний досвід, батьки, розвиток, сімейне середовище, емоційний стан, виховання, стосунки.

В.В. Корнілова

ПРОЯВЛЕНИЯ СТРАХОВ У ДЕТЕЙ ИЗ БЛАГОПОЛУЧНЫХ И НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЕЙ

В статье проанализирована проблема проявления страхов у детей из благополучных и неблагополучных семей. Акцентируется внимание на факторах, действующих в процессе формирования и развития личности. Определены концептуальные основы, соответствующие показатели и процедуры исследования. Изложены результаты экспериментального исследования.

Ключевые слова: ребенок, семья, страх, эмоциональный контакт, социальный опыт, родители, развитие, семейная среда, эмоциональное состояние, воспитание, отношения.

V.V. KORNILOVA

THE MANIFESTATION OF FEARS OF CHILDREN FROM PROSPEROUS AND PROBLEM FAMILIES

The article analyzes the problem of manifestation of fears of children from prosperous and problem families. The attention is focused on the factors operating in the formation and development of personality. Defined conceptual framework, indicators and procedures for the study. The results of the pilot study are set out.

Key words: child, family, fear, emotional contact, social experience, parents, development, family environment, emotional state, education, relationships/

Постановка проблеми. Пошуки спеціальної інформації про феномен страху показали, його вивченню приділяється надто мало уваги, у спеціальній психологічній літературі розкриваються лише окремі питання цієї проблеми, що не можна вважати достатнім. Страх – це не лише біопсихофізіологічне явище, але й глибоко соціальне, що визначає його детермінанти та наголошує актуальність вивчення як проблеми.

Криза родини, породжена економічною кризою та кризою суспільства, переходить у кризу виховання, і також актуалізує проблему страхів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Окремі питання щодо проблеми страхів вивчалися психологами за кордоном (Г. Еберлейн, К. Ізард, З. Фрейд, К. Хорні). Низку оригінальних думок, цінних висловлювань стосовно почуття страху можна зустріти у вітчизняних дослідників-психологів (Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, Г.М. Котляр, Е.Л. Носенко, В.П. Морозов, С.Л. Рубінштейн). Особливу цінність для психології мають дослідження страхів психіатрами, адже гіпертрофія явища завжди відбиває його в найрозвиненішій формі: те, що в нормі лише злегка відчувається, в патології виступає яскраво і повно. Особливо це допомагає в пошуках засобів попередження переходу емоції страху в патологічні форми (В.М. Бехтерев, М.І. Буянов, О.І. Захаров, В.В. Леві, О.С. Співаковська).

Дослідженнями Л. Камраз встановлено, діти, у яких не склалися стосунки з дорослими, зокрема з матір'ю, виражають менше легко розпізнаваних емоцій, ніж благополучні діти. Вони також гірше розпізнавали вираження емоцій, ніж благополучні діти. А. Адлер встановив, якщо емоційний контакт з близькими дорослими або оточуючими людьми порушений, дитина живе ніби на «ворожій території», тому, що обставини пригнічують її, очікування стосовно майбутнього песимістичні: дитина постійно відчуває себе слабшою за інших, нелюбимою, як наслідок цього, в дитини розвивається дуже низька самооцінка, почуття неповноцінності. В.М. М'ясищев розглядав невроз страху як розлад взаємин особистості, специфічним для якого є хворобливі зміни, викликані безпосереднім впливом індивідуальних ставлень та взаємостосунків людей. Страх – джерело багатьох як душевних, так і тілесних хвороб. Особливо шкідлива його дія тоді, коли він виникає у дитинстві і стає на перешкоді гармонійному розвитку особистості дитини.

Страхи у дітей можуть розвиватися в будь-якому віці, але Г. Еберлейн диференціює вікові страхи – періоди підвищеного прояву страху, які з'являються в конкретних життєвих ситуаціях. О.І. Захаров розглядає процес диференціації

страху в історичному та особистісному аспекті, як шлях від страху до тривоги, про яку можна уже говорити в старшому дошкільному віці і яка, як соціально-опосередкована форма страху, набуває особливого значення в шкільному віці. Рай дитинства, зазначає К. Хорні, – не більше, ніж ілюзія, якою люблять тішити себе дорослі. Для дитини цей рай часто населений роєм небезпечних чудовиськ. Одне з них – негативний досвід спілкування з особами протилежної статі, якого майже неможливо уникнути. Теорія Дж. Боулбі у розгляді питання про страхи має самостійну цінність, оскільки він пояснив природу дитячих страхів через встановлення їх зв'язку з прихильністю, описав основні зовнішні прояви прихильності до матері, обґрунтував згубну дію на розвиток дитини розлуки з матір'ю або її втрати. До когнітивно обумовлених страхів належить і поняття витіснення, яке З. Фрейд застосовує як важливий та універсальний механізм захисту, який часто дає про себе знати через невротичні та психосоматичні симптоми фобій та страхів.

Психологічні особливості впливу сімейного середовища й виховання на становлення особистості дитини вивчали Н.В. Абдюкова, В.С. Заслуженюк, І.М. Коновальчук, В.А. Семиченко та інші. Питаннями підвищення психологічної компетентності батьків займалися І.М. Марковська, Г.Б. Моніна, Р.В. Овчарова та інші. Проблеми між батьками та дітьми, їх причини та шляхи подолання висвітлені у працях Р.М. Грановської, В.М. Соколової, Г.Я. Юзефовича та ін.

Родина тому є незамінним інститутом виховання, що поєднує в собі тісне соціальне співробітництво, природне почуття родинної близькості, тісні емоційно-почуттєві взаємини [1]. Нормальна сім'я може не ставити перед собою чітких педагогічних завдань і цілей – вона виховує дитину своїм власним укладом, взаємністю соціальних зв'язків, емоційною наповненістю стосунків.

Стосовно поняття «неблагополучна сім'я» існують різні погляди. Використовуються для опису її неблагополуччя терміни «функціонально неспроможна», «сім'я у кризовій ситуації», «аморальна сім'я», «сім'я з насильством щодо членів родини», «сім'я, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей», «конфліктна сім'я», родини алкоголіків і наркоманів, сім'ї де є

засуджені чи ув'язнені. Аналіз чинного в Україні законодавства приводить до висновку, що неблагополучними є ті сім'ї, в яких порушуються права її членів, права людини, порушуються юридичні норми суспільства [8]. Отже, можна говорити про неблагополучні сім'ї і потенційно неблагополучні (в яких порушені зв'язки сім'ї з мікро- і макросередовищем, внутрішньо-родинні зв'язки, структура сім'ї, спроможність сім'ї виконувати свої функції, є низьким культурний та освітній рівень членів родини).

Виходячи із наведених вище міркувань ми використовуємо поняття «Благополучна» (гармонійна) і «Неблагополучна» (дисгармонійна) родина за В. Сатір, яка визначає чіткі параметри таких сімей: для «Благополучної» (гармонійної) родини характерні такі якості: висока самооцінка; безпосередні, прямі, чіткі і чесні комунікації, правила в таких родинах рухливі, гуманні, орієнтовані на прийняття, а члени сімей здатні до змін; соціальні зв'язки відкриті і сповнені позитивних установок і надій. В гармонійній родині добре видно, людське життя і почуття людей – це саме важливе, найважливіше ніж будь-що [7].

«Неблагополучна» (дисгармонійна) родина характеризується: низькою самооцінкою, не спрямованими, плутаними, неясними, в значній мірі нереалістичними і нечесними комунікаціями, ригідними, інертними, стереотипними, негуманними, не спрямованими на допомогу іншим і надмірно обмежуючими життя правилами поведінки; соціальними зв'язками, або забезпечуючими спокій в родині, або сповненими страхом і загрозою. На думку В. Сатір існує два типи систем: закриті і відкриті. Основна відмінність між ними визначається характером реакції на внутрішні і зовнішні зміни. В закритій системі її частини нерухомо з'єднані між собою або в загальному не з'єднані. Відкрита система – та, в якій частини взаємопов'язані, рухливі, сприйнятливі одна до одної і дозволяють інформації проходити в середині неї або вийти за її межі.

Указана схема ілюструє те, як функціонує закрыта система в неблагополучних родинах і відкрита система в гармонійних (див. табл. 1).

Характеристика закритої та відкритої сімейної системи

Параметри	Система	
	Закрита	Відкрита
Самооцінка	Низька	Висока
Спілкування	Непряме, запутане, невизначене, неадекватне, перешкоджає зростанню	Пряме, ясне, визначене, адекватне, сприяє зростанню
Стиль	Звинувачуваний, підлесливий, прораховуючий, відсторонений	Урівноважений
Правила	Приховані, застарілі, жорсткі, незмінні, люди змінюють свої потреби, підстроюючись під установлені правила, заборона на обговорення	Відкриті, сучасні, гуманні, змінюються, коли виникає необхідність, повна свобода будь-яких обговорень
Результат	Випадковий, хаотичний, деструктивний	Заснований на реальному положенні речей

На основі даних по вказаним нижче пунктам ми робили висновок про ступінь повноцінності або порушеності батьківсько-дитячих стосунків.

1. Загальна характеристика сім'ї:

- Склад сім'ї: повна, формально повна, неповна;
- Характеристика сім'ї: гармонійна, проблемна (конфліктна, антипедагогічна, асоціальна, аморальна);
- Типовий стан сім'ї: емоційний комфорт, тривожність, емоційно-психологічний дискомфорт і нервово-психічне напруження;
- Стиль сімейного виховання: ліберальний, демократичний, авторитарний, нестійкий;
- Порушення сімейного виховання (визначали на основі даних опитування і анкетування серед батьків): домінуюча гіперпротекція; потураюча гіперпротекція; гіпопротекція; емоційне відкидання; жорстоке ставлення; підвищена моральна відповідальність.

2. Особливості сімейного виховання:

– Батьки створюють умови для правильного розвитку дитини: нормальні житлово-побутові умови; організація місця для занять; наявність ігрових куточків; контроль за дотриманням санітарно-гігієнічного режиму;

– Батьки розвивають пізнавальні інтереси дитини: читають книги, обговорюють прочитане; ходять з дітьми в театр; заохочують любимі заняття дитини;

– Діти мають конкретні трудові обов'язки в родині;

– Батьки бачать недоліки у вихованні своїх дітей;

– Сім'я допомагає педагогу в організації виховної роботи;

– Батьки справляються з вихованням дитини.

3. Причини недоліків: неблагополуччя сім'ї (мікроклімат, здоров'я); відсутність єдиних вимог; незнання психологічних особливостей своєї дитини; низький освітній культурний, психолого-педагогічний рівень батьків; відсутність контролю, безнадзорність, психічна депривація дитини; використання антипедагогічних дій впливу; неправильна оцінка дитини, її ідеалізація; невиконання рекомендацій педагога; невіра у можливості дитини, в її сили; переоцінка виховних можливостей сім'ї; гіперпротекція.

У зв'язку з цим **метою** дослідження обрано: аналіз проблеми актуалізації страхів у дітей з благополучних і неблагополучних родин та чинників, які впливають на їх прояви.

Основне **завдання** статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми, визначити концептуальні основи, відповідні показники і процедури дослідження.

Об'єкт дослідження – страхи дітей з благополучних і неблагополучних родин.

Предмет дослідження – психологічні особливості проявів страхів у дітей з благополучних і неблагополучних родин.

Опис методу, виклад основного матеріалу дослідження. Наше дослідження проводилось на базі двох дитячих навчальних закладів: № 78 «Пролісок» та № 194 «Синичка» м. Донецька. Загальна вибірка складається з 175 дітей старшого дошкільного віку, серед яких 31 дитина з благополучних родин і 144 з неблагополучних.

Результати дослідження: З метою визначення емоційних проявів та рівня тривоги дітей нами було обрано тест «Казка» Луїзи Дюсс. Вибір тесту «Казка» обумовлено тим, що найчастіше саме емоційність звертає на себе увагу, оскільки виступає в різноманітних формах: надмірній, уразливості, підвищеній образливості, плаксивості. Тестування проходило у формі бесіди психолога з дитиною, якій не повідомлялась дійсна мета роботи, а говорилося, що вивчаються її творчі здібності – уміння фантазувати складати історії. Закінчуючи оповіді, діти створювали стандартні продовження казки «Страх». Дітям пропонували наступну інструкцію: «Один хлопчик (дівчинка) говорить собі тихо-тихо; «Як страшно!», чого він (вона) боїться?».

В протоколі фіксувались емоційно забарвлені відповіді дітей. Співвідношення відповідей, які можна віднести до норми або патології, дозволяє зробити певний висновок. Домінування насторожуючих відповідей є свідомством прихованого емоційно-особистісного занепокоєння, невпевненості, страху, тривоги. Якщо таких відповідей менше 4, то психологічне здоров'я вважається, що є в нормі.

З метою привнесення структури у аналізовані дані ми скористалися кластерним аналізом, а саме обрали метод деревоподібної кластеризації як найбільш показовий і зрозумілий [5, с. 30].

Обробка результатів здійснювалася спираючись на роботу з програмою Statistica 6.0 (див. табл. 2). На основі процедури кластерного аналізу, було побудоване дерево класифікації, фіксуюче рівні об'єднання імовірності різних видів страхів у дітей, що виховувалися в благополучних і неблагополучних родин (за казкою «Страх»).

Для аналізу значень, використовувався кластерний аналіз з 30 показників. Спробуємо дати змістовну інтерпретацію одержаної ієрархічної структури і будемо рухатися «знизу вверх»: від інтерпретації об'ємних класів, об'єднаних на низьких рівнях подібності, до мілких диференційованих класів, об'єднаних на більш високих рівнях подібності [6].

Таблиця 2

Імовірність різних видів страхів у дітей, що виховувалися в благополучних і неблагополучних родин (за казкою «Страх»)

Види страхів	Імовірність різних видів страхів (%)		U	Z	p
	У дітей з благополучних родин (n=31)	У дітей з неблагополучних родин (n=144)			
Темряви	3,2	2,8	2222,0	0,135	-
Криків	0,0	6,3	2092,5	-1,425	-*
Чужих людей	3,2	4,2	2211,0	-0,242	-
Сильного вітру	3,2	1,4	2191,0	0,713	-
Масок	6,5	2,1	2134,5	1,320	-
Ночі	6,5	4,9	2196,5	0,363	-
Звірів диких	0,0	4,9	2123,5	-1,249	-
Монстрів	0,0	8,3	2046,0	-1,661	0,05
Тіней	3,2	4,2	2211,0	-0,242	-
Баби-Яги	9,7	0,7	2031,5	3,027	0,002
Бандитів	0,0	6,2	2092,5	-1,425	-*
Сніжної зими	3,2	0,7	2175,5	1,199	-
Комах	3,2	1,4	2191,0	0,713	-
Блискавки, грози	0,0	5,6	2108,0	-1,340	-
Птахів	9,7	1,4	2047,0	2,506	0,01
Злих людей	0,0	7,6	2061,5	-1,585	-*
Залишитися одному	0,0	5,6	2108,0	-1,340	-
Що можна упасти	0,0	4,9	2123,5	-1,249	-
Що можна заблукати	0,0	7,6	2061,5	-1,585	-*
Пожежі	3,2	5,6	2180,0	-0,531	-
Медуз	3,2	2,1	2206,5	0,385	-
Запізнитися в садок	3,2	0,7	2175,5	1,199	-
Великого снігу	9,7	1,4	2047,0	2,506	0,01
П'яниць	0,0	5,6	2108,0	-1,340	-
Страшних мультиків	9,7	1,4	2047,0	2,506	0,01
Страшних голосів	0,0	6,2	2092,5	-1,425	-*
Кажанів	9,7	1,4	2047,0	2,506	0,01
Слона	6,5	0,7	2103,5	2,234	0,03
Котів	6,5	0,7	2103,5	2,234	0,03
Лисицю, вовка	6,5	2,1	2134,5	1,320	-

Примітка: «*» - відмінності близькі до значимих.

Аналіз кластерної дендрограми, що має такий вигляд (див. рис. 1), свідчить про наявність трьох великих, змістовно самостійних класів страхів у всій вибірці досліджуваних.

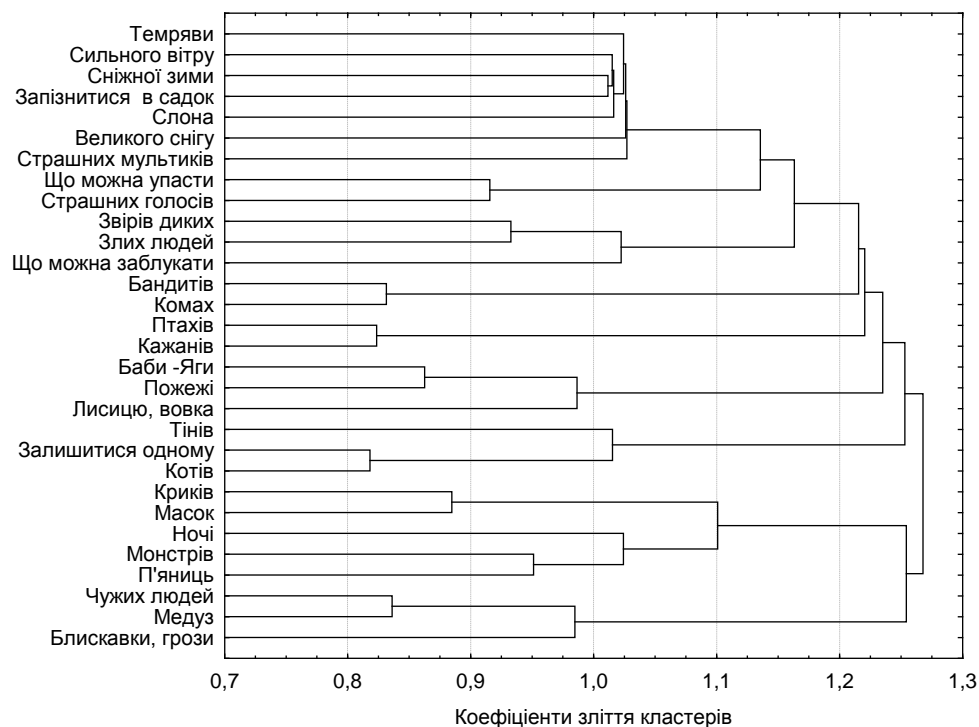

Рис. 1. Дендрограма страхів у всій вибірці досліджуваних (за матеріалами казки «Страх»).

До першого великого класу потрапили такі страхи: «блискавки, грози», «медуз», «чужих людей», «п'яниць», «монстрів», «ночі», «масок», «криків».

Зазначимо, почуття страху нерозривно пов'язане з розвитком досвіду дитини, оскільки цей досвід постійно збагачується, разом з цим збільшується і сфера проявів страху. Детермінантою цих страхів є дорослі, які, не бажаючи того, ніби заражають дитину страхом через те, що занадто настійливо та підкреслено емоційно вказують дитині на наявність небезпеки. Це поширені так звані навіювані дитячі страхи, джерелом яких є дорослі, що оточують дитину. Надто поширеним є залякування, яке проявляється у таких висловлюваннях: «Віддам дядькові чужому», «Спи, бо медуза до тебе приповзе», «Міліціонер забере». Об'єкти, якими залякують, стають для дитини сильним запороговим подразником і наводять на неї жах. Об'єкти дитячих страхів різноманітні, їх особливості знаходяться в прямій залежності від життєвого досвіду дитини, міри розвитку її уяви і таких якостей її особистості, як емоційна чуттєвість, схильність до

занепокоєння, тривожність, невпевненість у собі. Наявність страхів у дошкільників сама по собі не є як правило, якою-небудь патологією, у більшості випадків має віковий перехідний характер.

У другий клас увійшли наступні страхи: «залишитися одному», «тінів», «лисиці, вовка». «пожежі», «Баби-Яги», «кажанів», «птахів», «комах», «бандитів», «що можна заблукати», «злих людей», «звірів диких», «страшних голосів». Відзначимо, страх перед вовком і Бабою-Ягою доповнюється страхом перед більшістю інших казкових чудовиськ. Діти починають боятися темноти, в якій можуть сховатися ці чудовиська, порожньої кімнати. Страхи звірів зустрічаються як у дівчаток, так і у хлопчиків, а страхи перед комахами більш типові для дівчаток [2].

Значну роль в цьому відіграє наявність подібних страхів у матері, яка мимовільно передає їх дитині. Діти у цей період дошкільного віку ще більше диференціюють людей, причому, вже не тільки дорослих, але й дітей, виділяючи серед них найбільш авторитетних, шанованих, сильних, слабких, добрих, грубих. Дитина починає орієнтуватись на громадську думку: боїться осуду колективу, з'являється страх бути не прийнятим у гру, в колектив, страх самотності. Механізм виникнення страху самотності формується в процесі еволюційного розвитку тварин та людини, оскільки будь-яка загроза для життя посилюється на фоні самотності.

Третій великий клас включає страхи: «що можна упасти», «страшних мультиків», «великого снігу», «слона», «запізнитися в садок», «сніжної зими», «сильного вітру», «темряви». Страх темряви, самотності, вигаданих істот поширений у дітей між четвертим і п'ятим роками, як наслідок розвитку фантазії, яка збагачує їх уяву можливими (а іноді неможливими) істотами небезпеки. Це дозволяє констатувати, показники навіюваних страхів, а саме одних з конкретних видів страху: перед фізичним покаранням «страшних голосів», «криків», страх бути висміяним, «запізнитися в садок», страх перед неуспіхом у діяльності, «залишитися одному» мають зв'язок з показниками ситуативних страхів «блискавка, гроза», «пожежа», «п'яниці», а також показниками страху звірів,

комах, птахів, медуз. Ці психологічні критерії першого кластера є основними, що об'єднують найбільш сильні кореляційні зв'язки показників, про що і свідчить сама структура кластерної дендрограми.

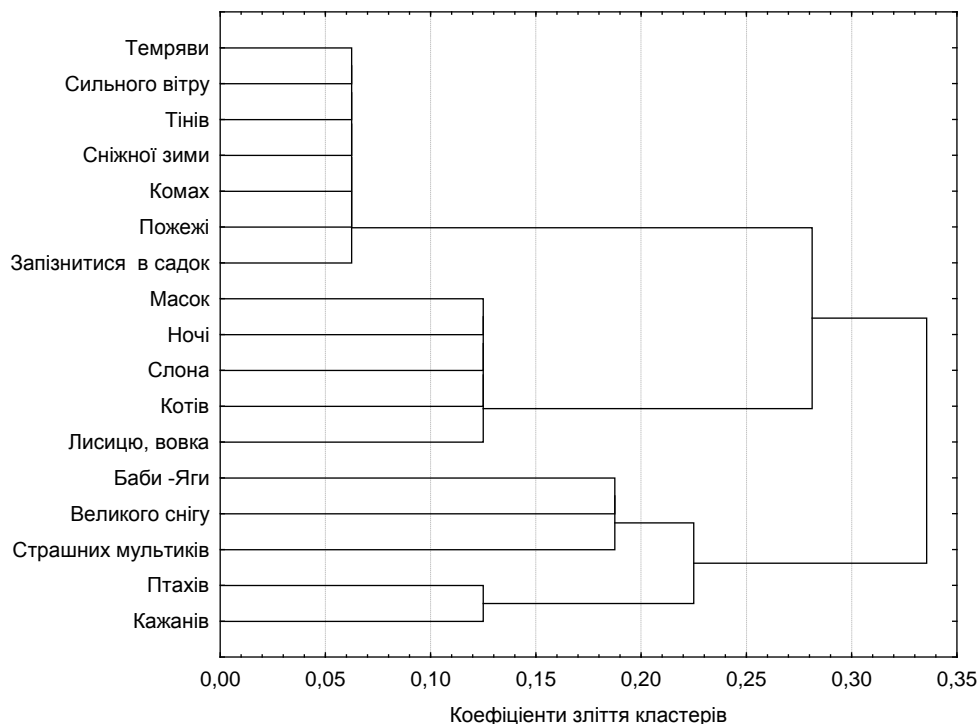

Рис. 2. Дендрограма страхів у дітей з благополучних родин (за матеріалами казки «Страх»)

Для аналізу дендрограми страхів у дітей з благополучних родин (за матеріалами казки «Страх» (див. рис. 2) використовувався кластерний аналіз з 17 показників, що свідчить про наявність трьох чітко виражених кластерів.

Так, до першого кластера потрапили страхи: «кажанів», «птахів», «страшних мультиків», «великого снігу», «Баби-Яги». Відмітимо, по мірі розвитку уяви діти починають боятися казкових чудовиськ – в першу чергу вовка, потім Бабу-Ягу, Бармалея, які символізують усе зло і небезпеку. Від 3 до 5-6 років дитячі страхи найбільш різноманітні і властиві в тій чи іншій мірі більшості дітей. Звичайні страхи, які часто зустрічаються у дітей 3-6 років, базуються на трьохкомпонентній основі (висока емоційність, малий життєвий досвід і багата уява), легко з'являються і часто самі собою зникають за 3-4 тижні.

У другий кластер, увійшли страхи: «лисиці, вовка», «котів», «слона», «ночі», «масок». Відзначимо, джерелом подібних страхів може бути психологічне зараження від однолітків і дорослих переважно у наслідок беззвітного наслідування [3, с. 58]. Каналом передачі занепокоєння може слугувати така опіка матері про дитину, яка складається з одних передчуттів і тривоги. Тут не обов'язково мова йде про надмірний рівень опіки, турботи який зазначається як гіперопіка, це може бути середній рівень опіки, яка має формальний надмірно правильний і знеособлений характер.

Третій кластер включає наступні страхи: «запізнитися в садок», «пожежі», «комах», «сніжної зими», «тінів», «сильного вітру», «темряви». У 3-4 роки дитина починає боятися темряви, собак, смерті, пожежних машин тощо. Детермінацією цього є те, що уява дитини розвинулась уже до такої міри, що вона здатна уявити себе на місці інших людей (вік емпатії) і здатна увити ту небезпеку, якої сама ніколи не зазнавала.

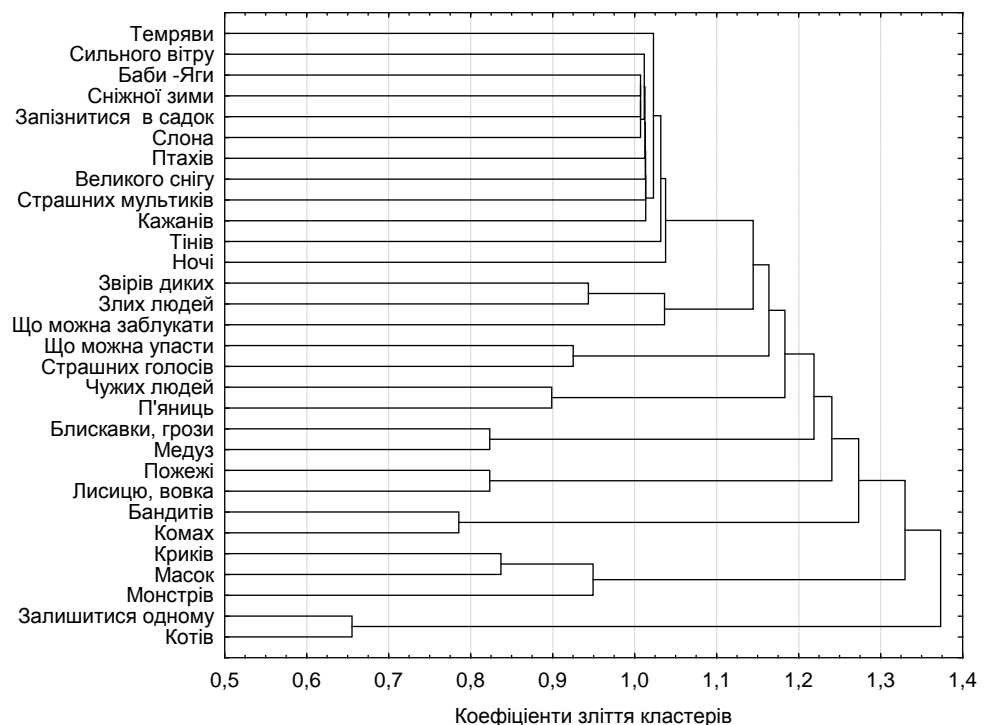

Рис.3 . Дендрограма страхів у дітей з неблагополучних родин (за матеріалами казки «Страх»)

У дендрограмі страхів дітей з неблагополучних родин (за матеріалами казки «Страх»), що має такий вигляд (див. рис. 3) використовувався кластерний аналіз з 30 показників, в якій виокремлюються два великі кластери.

Перший кластер включає страхи: «котів», «залишитися одному», «монстрів», «масок», «криків», «комах», «бандитів», «лисицю, вовка», «пожежі», «медуз», «блискавки, грози», «п'яниць», «чужих людей», «страшних голосів», «що можна упасти», «що можна заблукати», «злих людей», «звірів диких». Зазначимо, батьки – не тільки об'єкти любові та ненависті дитини, але також і об'єкти дитячих страхів. Коли батьки демонструють неприйняття дитини, не проявляють теплих почуттів до неї, або коли дорослі проявляють до дитини амбівалентне ставлення, то, як правило, найчастіше зароджуються страхи. Детермінантою страхів у дошкільнят є також занижена оцінка дитини. Дуже часто батьки, оцінюючи свою дитину, бачать в ній тільки недоліки, а це породжує у дитини страх. Характерними для дітей є страхи, що виникають у процесі засинання, страх неприємних сновидінь, деяких звірів, вогню, пожежі, а також покарання з боку батьків яке проявляється як афективно-загострене вираження інстинкту самозбереження [3, с. 54]. За страхами та агресією дітей стоїть, як правило, конфлікт у світі міжособистісних взаємин, конфлікт, пов'язаний із відсутністю навіть елементарних спроб розуміння істинних причин дитячої поведінки.

Другий кластер містить такі страхи: «ночі», «тінів», «кажанів», «страшних мультиків», «великого снігу», «птахів», «слона», «запізнитися в садок», «сніжної зими», «Баби-Яги», «сильного вітру», «темряви». При великій кількості страхів які йдуть з більш раннього віку, можна говорити про розвиток тривожності, як про певний емоційний настрій з домінуванням почуття занепокоєння і страху зробити щось не те, не так, запізнитися, не відповідати загальноприйнятим вимогам і нормам. Якщо ж соціально опосередкований страх бути «не тим» виникає вже в старшому дошкільному віці, то він як і більша кількість страхів, указує на наявність тривожності. Вірогідність її появи буде більше при тривожно-недовірливому характері батьків і відповідному модусі їх стосунків з дітьми.

Проведений аналіз показав, усі фактори, які приймають участь у виникненні страхів, можна згрупувати наступним чином: наявність страхів у батьків, головним чином у матері, тривожність у стосунках з дитиною, надмірне запобігання від небезпек і ізоляція від спілкування з ровесниками, надмірно рання раціоналізація почуттів дитини, обумовлена принциповістю батьків або їх емоційним неприйняттям дітей, велика кількість заборон з боку батьків, а також багаточисельні погрози з боку дорослих в родині, конфліктні стосунки між батьками, психічні травми такі як, переляк загострюючі вікову чуттєвість дітей до тих або інших страхів, психологічне зараження страхами в процесі спілкування з однолітками і дорослими.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку. Забезпечення емоційного комфорту для дитини в родині, увага до її почуттів і переживань, готовність завжди прийти до неї на допомогу – найбільш ефективний засіб попередження розвитку страхів у дошкільника. Тому надзвичайно важливо пам'ятати про життєву необхідність оберігати дитину від ситуацій, які можуть викликати в неї переляк.

Список літератури

1. Гринчук О.І. Аналіз зумовленості особистісного розвитку дитини типом батьківського ставлення в сім'ї. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, 2010. – Вип. 15. – Ч. 2. – С. 55-64.
2. Гаспарова Е. Страхі у дошкільників // Дошкольное воспитание. – 1991. – № 4. – С. 75-80.
3. Захаров А.И. Как предупредить отклонение в поведении ребенка. – М.: Просвещение, 1986. – 128 с.
4. Карпенко Н.В. Дитячі страхи. Психологія їх подолання. – К.: Главник, 2007. –144 с.
5. Климчук В.О. Кластерний аналіз: використання у психологічних дослідженнях // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 30-36.
6. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.
7. Сатир В. Как строить себя и свою семью. – М.: Педагогика – Пресс, 1992. – 192 с.
8. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. – К.: ДЦССМ, 2003. – 132 с.